

פרק ה' - נרודי הארון

ר' דוד סבתו

פרק ד' מסתיים בתגובות החריפות של עלי ושל כלתו לשבי הארון הברית. בפרק זה המוקד עובר משילה, עלי ועם ישראל לארון שנמצא בערי פלשתים. נשאלת השאלה, למה? הארון אינו נושא ספר שמואל. לא זו בלבד שהמבט מופנה לאירועים בשדה פלשתים, אך בו בזמן מחמיצים תמונה לא פחות חשובה. סיפור ההפסד במלחמה עם הפלשתים אינו נגמר בשבי הארון ובמות עלי, אלא במשמעויות הרבה יותר גדולות.

כך נאמר במזמור ע"ח בתהלים:

(נד) ויביאם אל גבול קדשו הר זה קנתה ימינו: (נה) ויגרש מפניהם גוים ויפילם בחרב נחלה וישכן באהליהם שבטי ישראל: (נו) וינסו וימרו את אלהים עליון ועדותיו לא שמרו: (נז) ויסגו ויבגדו פאבותם נהפכו פקשת רמיה: (נח) ויכעיסוהו בכמותם ובכפסיליהם יקניאוהו: (נט) שמע אלהים ויתעבר וימאס מאד בישראל: (ס) ויטש משכן שלו אהל שכן באדם: (סא) ויתן לשבי עזו ותפארתו ביד צר: (סב) ויסגר לחרב עמו ובנחלתו התעבר: (סג) בחוריו אכלה אש ובתולתיו לא הוללו: (סד) פהניו בחרב נפלו ואלמנתיו לא תבכינה:

בפסוקים אלו מסופר על כעס על ישראל, ובעיקר על ממלכת ישראל, כאשר 'אדם' הוא הרבה פעמים כינוי ליוסף. "ויתן לשבי עזו ותפארתו ביד צר" מתייחס ללקיחת הארון בשבי פלשתים. "כהניו בחרב נפלו" - אפשר להסביר שמדובר בעלי ובבניו, אך נראה שפסוקים אלו מצביעים על דרמה יותר גדולה. ככל הנראה, המשכן נחרב במערכה זו. כנראה שהמערכה לא התרחשה רק באפק, שהיא בשפלת החוף, אלא זה הפתח שבו הפלשתים פרצו עד שילה כדי להחריבה. נמצא, שאין מדובר רק בניצחון נקודתי, אלא מדובר על החרבת שילה, שהיא לב הממלכה, ושעבודה. סיפור זה לא מסופר בכלל בספר שמואל.

הפסוקים ממשיכים ומספרים על המעבר ממשכן שילה לבחירה במקדש בירושלים:

(סה) ויקץ כישן אדני כגבור מתרוגן מיין: (סו) ויך צריו אחור חרפת עולם נתן למו: (סז) וימאס באהל יוסף ובשבת אפרים לא בחר: (סח) ויבחר את שבט יהודה את הר ציון אשר אהב:

זהו בעצם התמצית של ספר שמואל - המעבר משילה לירושלים, מהמנוחה אל הנחלה.

רמז נוסף לסיפור זה מופיע בספר ירמיהו פרק ז:

(יא) המערת פרצים היתה הפית הזה אשר נקרא שמי עליו בעיניכם גם אנכי הנה ראיתי נאם ה': (יב) כי לכו נא אל מקומי אשר בשילו אשר שפנתי שמי שם בראשונה וראו את אשר עשיתי לו מפני רעת עמי ישראל: (יג) ועתה יען עשיתכם את כל המעשים האלה נאם ה' ואדבר אליכם השכם ודבר ולא שמעתם ואתם ולא עניתם: (יד) ועשיתי לבית אשר נקרא שמי עליו אשר אתם בטחים בו ולמקום אשר נתתי לכם ולאבותיכם כאשר עשיתי לשלו: (טו) והשלכתי אתכם מעל פני כאשר השלכתי את כל אחיכם את כל זרע אפרים:

"וראו את אשר עשיתי לו" - בלי ספק מתייחס לחורבן שילה, וחורבן שילה הוא תקדים לחורבן ירושלים. משום מה, ספר שמואל אינו מתעסק בתמונה זו. בזמן שהפלשתים צועדים לכיוון שילה, המצלמה נעה מערבה עם הארון אל ארץ פלשתים. זו השאלה שצריך להציב בתחילת הלימוד.

נתבונן כעת בפרק ה':

(א) וּפְלִשְׁתִּים לָקְחוּ אֶת אֲרוֹן הָאֱלֹהִים וַיִּבְאֵהוּ מֵאֶבֶן הָעֶזְרָא אֲשֶׁר־דָּדָהּ: (ב) וַיִּקְחוּ פְּלִשְׁתִּים אֶת אֲרוֹן הָאֱלֹהִים וַיִּבְיֵאוּ אֹתוֹ בֵּית דָּגוֹן וַיִּצְיִגוּ אֹתוֹ אֶצֶל דָּגוֹן: (ג) וַיִּשְׁכְּמוּ אֲשֶׁר־דָּדִים מִמְּחַרַת וַהֲנִה דָּגוֹן נֹפֵל לְפָנָיו אֲרָצָה לְפָנֵי אֲרוֹן ה' וַיִּקְחוּ אֶת דָּגוֹן וַיִּשְׁבּוּ אֹתוֹ לְמִקְוָמוֹ: (ד) וַיִּשְׁכְּמוּ בַבֶּקֶר מִמְּחַרַת וַהֲנִה דָּגוֹן נֹפֵל לְפָנָיו אֲרָצָה לְפָנֵי אֲרוֹן ה' וַרְאֵשׁ דָּגוֹן וּשְׁתֵּי פָפוֹת יָדָיו כְּרַתוֹת אֶל הַמִּפְתָּן רַק דָּגוֹן נִשְׂאָר עָלָיו: (ה) עַל כֵּן לֹא יָדְרָכוּ כְּהֲנֵי דָּגוֹן וְכָל הַכֹּהֲנִים בֵּית דָּגוֹן עַל מִפְתָּן דָּגוֹן בְּאֲשֶׁדוּד עַד הַיּוֹם הַזֶּה: ס (ו) וַתִּכְבַּד יַד ה' אֶל הָאֲשֶׁר־דָּדִים וַיִּשְׁמַם וַיָּד אֲתָם בְּטַחְרִים אֶת אֲשֶׁדוּד וְאֶת גְּבוּלָיָהּ: (ז) וַיִּרְאוּ אֲנָשֵׁי אֲשֶׁדוּד כִּי כֵן וְאָמְרוּ לֹא יֵשֵׁב אֲרוֹן אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל עִמָּנוּ כִּי קִשְׁתָּהּ יָדוֹ עָלֵינוּ וְעַל דָּגוֹן אֱלֹהֵינוּ: (ח) וַיִּשְׁלְחוּ וַיֹּאסְפוּ אֶת כָּל סַרְנֵי פְּלִשְׁתִּים אֲלֵיהֶם וַיֹּאמְרוּ מַה נַּעֲשֶׂה לְאֲרוֹן אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ גַם יֵשֵׁב אֲרוֹן אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּסְבּוּ אֶת אֲרוֹן אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל: ס (ט) וַיְהִי אַחֲרֵי הַסִּבּוֹ אֹתוֹ וַתְּהִי יַד ה' בְּעֵיר מְהוּמָה גְּדוּלָה מְאֹד וַיָּד אֶת אֲנָשֵׁי הָעִיר מִקְטָן וְעַד גְּדוֹל וַיִּשְׁתַּרְוּ לָהֶם טַחְרִים: (י) וַיִּשְׁלְחוּ אֶת אֲרוֹן הָאֱלֹהִים עֶקְרוֹן וַיְהִי כְּבוֹא אֲרוֹן הָאֱלֹהִים עֶקְרוֹן וַיִּזְעְקוּ הָעֶקְרוֹנִים לֵאמֹר הַסִּבּוֹ אֵלֵינוּ אֶת אֲרוֹן אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לְהַמִּיתָנוּ וְאֶת עַמִּי: (יא) וַיִּשְׁלְחוּ וַיֹּאסְפוּ אֶת כָּל סַרְנֵי פְּלִשְׁתִּים וַיֹּאמְרוּ שְׁלְחוּ אֶת אֲרוֹן אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁבּוּ לְמִקְוָמוֹ וְלֹא יָמִית אֹתִי וְאֶת עַמִּי כִּי הִיָּתָה מְהוּמַת מָוֶת בְּכָל הָעִיר כְּכַדָּה מְאֹד יַד הָאֱלֹהִים שָׁם: (יב) וַהֲאֲנָשִׁים אֲשֶׁר לֹא מָתוּ הִכּוּ בְּטַחְרִים וַתַּעַל שׁוֹעֵת הָעִיר הַשָּׁמַיִם:

יש מספר חזרות בקורות הארון בארץ פלשתים, וצריך להבין מה מטרת החזרות. בפרק ה' יש קושי מבני. פסוק א' פותח: "ופלשתים לקחו את ארון האלהים ויבאהו מאבן העזר אשר דדה". פסוק זה חוזר לפסוק י"א בפרק הקודם: "וארון אלהים נלקח". במקביל לבשורה בשילה, הפלשתים לוקחים את הארון לאשדוד.

הקושי הוא ביחס לפסוק ב': "ויקחו פלשתים את ארון האלהים ויביאו אותו בית דגון ויציגו אותו אצל דגון". בפסוקים אלו יש כפילות. בשני הפסוקים מסופר על כך שהפלשתים לקחו את ארון האלוקים ומביאים אותו למקום כלשהו. ההבדל בין שני הפסוקים הוא רק בסופם. למה לא לאחד את שני הפסוקים, במיוחד לאור העובדה שבית דגון נמצא באשדוד?

בכל פסוק יש מוקד שונה. בפסוק א' הלקיחה וההבאה הן לאשדוד ואילו בפסוק ב' הלקיחה וההבאה הן לבית דגון. אשדוד היא עיר ובית דגון הוא בית עבודה זרה. יחס זה יתבהר בהמשך.

"ויציגו אותו אצל דגון" המשמעות הסמלית היא שאל זה ניצח את האל הזה. נהגו להציג את האל המנוצח במשכן עצמו. מעין דוגמה לכך אפשר לראות עם חרב גולית: "ויאמר הפנה חרב גלית הפלשתי אשר הכית בעמק האלה הנה היא לוטה בשמלה אחרי האפוד" [שמואל א כא, י].

"וישכמו אשר דדים ממחרת והנה דגון נפל לפניו ארצה לפני ארון ה' ויקחו את דגון וישבו אותו למקומו" - אין מדובר רק בביזיון, אלא גם בהיפוך. דגון נפל לפניו ארצה כביטוי של השתחויה. הפועל "לקח" נזכר פעמיים ביחס לארון, וזה לשון פסיבית - הוא נלקח ממקום למקום, הוא בשבי. בפסוק זה הפלשתים צריכים לקחת את דגון ולהושיבו למקומו, כביכול הארון הוא האקטיבי ודגון הוא הפסיבי.

הפלשתים כנראה חשבו שזה רק מקרה, ולכן המקרה חוזר על עצמו: "וישכמו בבקר ממחרת והנה דגון נפל לפניו ארצה לפני ארון ה' וראש דגון ושתי פפות ידיו כרתות אל המפתן רק דגון נשאר עליו" -

בפסוק זה יש הכפלה והחמרה, שגם נופל ארצה וגם כריתת הראש שזה סמל של ניצחון, כפי שגם מופיע אצל גולית.

דגון היה אליל פלשתי. למה נקרא 'דגון'? רש"י מסביר שהיה דמות עשוי כדג, וכך מפרש גם הרד"ק, שלמטה היה צורת דג ולמעלה היה צורת אדם. כנראה שהוא היה אחראי על הפריין. כיום, הארכיאולוגים טוענים שדגון אינו מכונה על שם הדג אלא על שם הדגן. אליל זה היה אחראי על התבואה.

"על כן לא יִדְרְכוּ כֹהֲנֵי דָגוֹן וְכָל הַבָּאִים בֵּית דָּגוֹן עַל מִפְתַּן דָּגוֹן בְּאֲשֶׁדוּד עַד הַיּוֹם הַזֶּה" - התרחשות זו מסבירה תופעה מוכרת עד היום. מה חשיבות הערה זו? בפרק א' בצפניה נאמר: "וְהָיָה בַיּוֹם זֶבַח ה' וּפְקֻדָּתִי עַל הַשָּׂרִים וְעַל בְּנֵי הַמֶּלֶךְ וְעַל כָּל הַלְבָּשִׁים מְלִבוֹשׁ נְכָרִי. וּפְקֻדָּתִי עַל כָּל הַדּוֹלֵג עַל הַמִּפְתָּן בַּיּוֹם הַהוּא הַמְּמַלְאִים בֵּית אֲדֹנֵיהֶם חֶמְס וּמְרָמָה" [ח-ט]. בפסוק ח' מדובר על אלו שעוזבים את עם ישראל לתרבות אחרת. 'דולג על המפתן' לא הייתה תופעה מיוחדת לדגון אלא תופעה לעמי עבודה זרה. ובאמת ארכיאולוגים אומרים שהייתה תפיסה לדלג על המפתן ולא לדרוך עליו, משום רוח רעה או כוחות הטומאה. יתכן שהמנהג שהחתן נושא את הכלה לתוך הבית, מבוסס על תפיסה אלילית זו, שביום החתונה ייחסו מזל רע לדריכה על המפתן, ולכן החתן מעביר את הכלה את מפתן הבית.

לכאורה, הסיבה לדילוג על המפתן אינה דגון, אלא הדבר חוזר בכל התרבות האלילית. כנראה שכל הפרק הוא "ליצנותא דעבודה זרה", ניסיון להגחיק את העבודה הזרה. התנ"ך יודע שהמנהג האלילי לדלג על המפתן, אך הכתוב מלגלג על הפלשתים שהסיבה שהם מדלגים על המפתן הוא ביזיון דגון. תופעה זו חוזרת בהרבה מקומות בתנ"ך. לדוגמה, בבל נקראת בבל משום שבלל ה' את הארץ. אם כן, למה לא נקראת בבל? מניין הבי"ת השניה? בשפות הקדומות באב-אילו הוא שער השמים. סיפור בבל הוא סיפור הפוך לסולם יעקב - שני מגדלים שמתוארים בתנ"ך שמוצבים ארצה וראשם מגיע השמימה אך בתפקידים הפוכים לגמרי, המגדל הראשון הוא ביטוי לגאווה האדם ולעשיית שם, ושם השפה הופכת לבלולה, לעומת בית-אל שהיא באמת שער השמים, שבאמצעות התפילה מגיע לשער השמים. "בבל כי שם בלל" הוא לגלוג לעבודה זרה - אין זה שער השמים אלא מקום בלילת השפות. כהני דגון לא מדלגים על המפתן מחשש כוחות הטומאה, אך אותו הדילוג הוא גם אזכור לאותה נפילה של דגון לפני ארון ה'.

"וַתִּכְבַּד יְד ה' אֶל הָאֲשֶׁדוּדִים וַיִּשְׁמַם יְיָ אֶתְּם בְּטַחְרִים אֶת אֲשֶׁדוּד וְאֶת גְּבוּלֵיהָ" - עד עתה הכתוב עסק בארון, וכאן הכתוב עובר לאשדודים. אפשר שזה עונה על הכפילות של פסוקים א'-ב'. לארון ה' יש עימות כפול. העימות הראשון הוא עם התפיסה האלילית ובית דגון, וזה הפירוט של פסוקים ג'-ה'. העימות השני הוא עם פלשתים: "ויביאהו מאבן העזר אשדודה" - יש כאן הדגשה של לקיחת הארון מישראל לפלשתים (בניגוד לפסוק ב' שלא נזכר בו אבן העזר), שזה העימות השני, עם העם הפלישתי. לכן כאן ההכאה היא של האשדודים באמצעות הטחורים. חז"ל אומרים שזו מכה שקשורה לתחתוניות (מעי הגס) ולכל הקשור ליציאות.

כחלק מהתוכחה שמופיעה בספר דברים נאמר: "וַיִּכְכֶּה ה' בְּשַׁחֲוֵי מִצְרַיִם וּבַעֲפָלִים וּבְטַחְרִים וּבְגָרֵב וּבְחָרָס אֲשֶׁר לֹא תוֹכַל לְהִרְפֹּא" [כח, כז], גם כאן מצוי אותו קרי וכתוב, והכתוב מקשר זאת לשחין מצרים.

"וַיִּרְאוּ אֲנָשֵׁי אֲשֶׁדוּד כִּי כֵן וְאָמְרוּ לֹא יֵשֵׁב אֲרוֹן אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל עִמָּנוּ כִּי קִשְׁתָּהּ יְדוּ עָלֵינוּ וְעַל דָּגוֹן אֱלֹהֵינוּ" - שוב חוזרת ההדגשה עלינו ועל אלהינו. "וַיִּשְׁלַחוּ וַיֹּאסְפוּ אֶת כָּל סִרְיֵי פְלִשְׁתִּים אֲלֵיהֶם וַיֹּאמְרוּ מֶה נַעֲשֶׂה לְאֲרוֹן אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ גַת יֹסֵב אֲרוֹן אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּסְבוּ אֶת אֲרוֹן אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל" - סרני פלשתים הם הקצינים הבכירים של הפלשתים, ראשי הערים. מקורם של הפלשתים באי כרתים, וכנראה שהיוונים גירשו אותם מאזורם. יש הטוענים ש'סרנים' מקורו בשפה היוונית מלשון 'טירן' שפירושו שליט ועריץ.

שם הארון משתנה בכל קטע. בפסוקים א'-ב' הארון מכונה ארון האלוקים. מבחינת הפלשתים הוא ארון אלהים. לאחר מכן, בעימות עם דגון, הוא מכונה ארון ה'. בפסוק ח' סרני פלשתים קוראים לו ארון אלוהי ישראל. הפלשתים רואים את הארון בצורה יותר ספציפית של אלוהי ישראל, ולא סתם ארון אלוהים.

"וַיְהִי אַחֲרֵי הַסִּבּוֹ אֲתוֹ וַתְּהִי יַד ה' בְּעִיר מְהוּמָה גְדוֹלָה מְאֹד וַיַּךְ אֶת אֲנָשֵׁי הָעִיר מִקְטָן וְעַד גְּדוֹל וַיִּשְׁתְּרוּ לָהֶם טַחְרִים" - הפלשתים מנסים להעביר את הארון למקום אחר, משום שבמקרה יש בעיה. בשלב זה נוסף "מהומה גדולה מאד" וכן "ויך את אנשי העיר מקטן ועד גדול", ו"וישתרו להם טחרים" - במקומות סתר, הנגעה העמיק והחריף.

"וַיִּשְׁלְחוּ אֶת אַרְוֹן הָאֱלֹהִים עֶקְרוֹן וַיְהִי כְּבֹא אַרְוֹן הָאֱלֹהִים עֶקְרוֹן וַיִּזְעַקוּ הָעֶקְרָנִים לֵאמֹר הַסִּבּוֹ אֵלַי אֶת אַרְוֹן אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לְהַמִּיתֵנִי וְאֶת עַמִּי" - בשלב זה מסבים את הארון מבלי אישור הסרנים, כי אולי סרני עקרון לא היו מסכימים. "להמיתני ואת עמי" מזכיר פסוק שנאמר במכות מצרים, כפי ששורחב בהמשך.

"וַיִּשְׁלְחוּ וַיֵּאֱסֹפוּ אֶת כָּל סַרְנֵי פְּלִשְׁתִּים וַיֵּאמְרוּ שְׁלַחוּ אֶת אַרְוֹן אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וַיֵּשֶׁב לְמַקְוֹ וְלֹא יָמִית אֶתִּי וְאֶת עַמִּי כִּי הִיְתָה מְהוּמַת מוֹת בְּכָל הָעִיר כְּבֹדָה מְאֹד יַד הָאֱלֹהִים שָׁמָּה" - כנראה שהארון הגיע לעקרון ו"כבדה ידו מאד", וכן "מהומת מות" - העונש הולך ונהיה חמור, עד שהטחורים הופכים למכה הקלה יותר. "והאנשים אשר לא מתו הפכו בטחרים ותעל שועת העיר השמים" - נעיר שגם סוף פסוק זה מוזכר במצרים, ביחס לעם ישראל).

הסיפור חוזר על עצמו בשלוש ערים שונות אשדוד, גת ועקרון. באשדוד יש את העימות הכפול עם דגון ועם הפלשתים, וגם עם דגון יש עימות כפול. מה פשר החזרות? בכל החזרות מוצאים החרפה, ואפשר לומר שהם פשוט לא מבינים.

סיפור זה מזכיר את סיפור מצרים בכמה נקודות. בביטויים: עפולים וטחורים, יד ה', זעקת העיר, כינוס המלכים מזכיר את פרעה שמכנס את עבדיו. הפלשתים עצמם אומרים זאת בפרק ד: "אוי לנו מי יצילנו מיד האלהים האדירים האלה הם האלהים המכים את מצרים בכל מכה במדבר" [ח]. גם בפרק ו' ישנה התייחסות לדבר: "ולמה תכבדו את לבבכם כאשר כבדו מצרים ופרעה את לבם הלאו כאשר התעלל בהם וישלחום וילכו" [ו]. הפלשתים עצמם מזהים את ההקבלה. הפועל 'שילוח' הוא מרכזי - בשני המקרים יש שבוי שצריך להשתחרר (עם ישראל והארון), בשני המקרים ישנם מכות שהולכות ומחריפות גם על העם וגם על אלוהיהם, כאשר השיא הוא מוות. המבנה והבעיה זהים בשני הסיפורים. נתבונן בשני הפסוקים הראשונים של פרק ו', שממשיכים את הנושא שלנו, וגם בהם ניתן למצוא רמזים למצרים: "ויהי ארון ה' בשדה פלשתים שבעה חדשים: ויקראו פלשתים לכהנים ולקסמים לאמר מה נעשה לארון ה' הודענו במה נשלחנו למקומו" - פסוקים אלו מזכירים את חרטומי מצרים.

יש להעיר, שצריך להבחין בין הפלשתים של ספר שמואל לפלשתים של ספר בראשית. ככל הנראה מדובר בעמים שונים, ויש הבדלים בין המוצא והתרבות. לפלשתים בספר שמואל יש ביטויים צבאיים, שלא מוצאים אצל אבימלך מלך פלשתים.

מה משמעות הקבלה זו? ולמה בכלל סוטים מהנושא לסיפור ארון בארץ פלשתים? המשך זה הוא הכרחי. נושא פרק ד' הוא הטעות של אנשי שילה ביחס לארון, שהבאת הארון כחפץ למלחמה לא גורם לניצחון אלא להפסד. החרבת משכן שילה נדרשת כדי לעקר את התפיסה המעוותת. אך יש לכך גם תוצאות הפוכות. הפלשתים אומרים: "אוי לנו מי יצילנו מיד האלהים האדירים האלה הם האלהים המכים את מצרים בכל מכה במדבר: התחזקו והיו לאנשים פלשתים פן תעבדו לעברים כאשר עבדו לכם והייתם לאנשים ונלחמתם" [ד, ח-ט] - והנה הוכח שהפלשתים ניצחו את האלהים האדירים. פרקים ה'-ו' מלמדים שגם הפלשתים טועים. פרק ה' נועד לתקן את התפיסה האלילית ביחס לארון ה'. אין בארון כח מאגי שגורם לניצחון. אין זה בגלל שלפלשתים כח חזק יותר, אלא בגלל תפיסה מעוותת של הקודש. על מנת שלא יהיה חילול השם שהפלשתים ניצחו את האלהים שניצחו את מצרים, קורה

מהלך חוזר של יציאת מצרים, אך עם הארון ולא עם ישראל. כך תהיה הבנה מחודשת של משמעות הארון, גם אצל עם ישראל וגם אצל פלשתים. כשם שחורבן שילה נובע מהשורש המוטעה של היחס לארון, כך התיקון הוא מהשורש ולכן הכרחי שהמשך הסיפור יהיה ביחס לארון. הטעות היא שהחפץ יעשה את מה שהאדם רוצה. טעות זו מצויה גם אצל ישראל וגם אצל פלשתים, וסיפור זה נועד לתקנו.